

**JADIDCHILIK HARAKATIDA MAHMUDXO'JA BEHBUDIYNING
TURKISTON MILLIY MATBUOTIDAGI FAOLIYAT TARIXI**

Yusupova Laylo Umidbek qizi

Guliston davlat universiteti

Psixologiya va ijtimoiy fanlar fakulteti

Tarix yo'nalishi talabasi

Anotatsiya: Ushbu maqolada, Jadidchilikning harakatida Mahmudxo'ja Behbudiy tomonidan nashr etilgan ilmiy maqolalari ketma-ketligi tadrijiy ravishda tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Turkiston, matbuot, Mahmudxo'ja Behbudiy, Oyna, Jadidlar, Najot, Kengash, "Ulug' Turkiston", "Turon", "Hurriyat", "El bayrog'i", gazeta, S. A. Gertsfeld, «Sho'roi Islomiya», «Sho'roi Islomiya», «Turkiston muxtoriyati».

XX asr boshlarida ro'y berayotgan siyosiy jarayonlar jadidchilik harakati faoliyatining yanada jonlanishiga sabab bo'ladi. Mahmudxo'ja Behbudiyning nomi Turkistondagi jadidchilik harakati bilan bevosita bog'liq edi. Shu nuqtai nazardan Mahmudxo'ja Behbudiy fan va madaniyatimizga salmoqli hissa qo'shgan ma'rifatparvar ziyolilarimizdan biri hisoblanadi. 1913-yilda "Samarqand" gazetasi va "Oyna" jurnallari orqali milliy matbuotimiz taraqqiyotiga ulkan hissa qo'shdi. 1917-yil Rossiyada ro'y bergan fevral voqeasidan so'ng Turkistonda milliy ziyolilarimiz tomonidan gazeta va jurnallarni ko'proq nashr qilish yanada kuchayadi. Dastlab "Najot", "Kengash", "Ulug' Turkiston", "Turon", "Hurriyat", "El bayrog'i", "Yurt"larni dastlabkilari deya misol keltirish mumkin. Mahmudxo'ja Behbudiy faoliyatiga oid ma'lumotlarni nafaqat yuqorida nomlari keltirilgan nashriyot organlarning sahifalarida, balki o'tgan asrning 20-yillaridagi gazeta va jurnallarning sahifalarida ham juda ko'p ma'lumotlarni uchratish mumkin. Shundankelib chiqqan holda manbalarga murojaat qilamiz. Mahmudxo'ja Behbudiy 1917 yili Samarqandda musulmonlarning «Islomiya klubi»ni ochdi.¹

«Najot» gazetasining ma'lumotlariga qaraganda, Mahmudxo'ja Behbudiy 1917-yil 16–22 aprel kunlari Umumturkiston musulmonlarining I qurultoyida qatnashib, unda «Buxoro voqealari», «Bo'lajak yangi hukumatga munosabat», «Ta'sis majlisiga tayyorlanmoq» va «Saylovda xotinlar masalasi» to'g'risida o'z fikrini bayon qiladi». Samarqand shahrida obodonlashtirish va omma orasida tartibintizomni yaxshilashga ham katta e'tibor beradi.

1917-yil 13-iyun kuni chiqarilgan qarorga binoan shaharda non sotish tartibiga solish boshlanadi. Shu qonunga rioya qilmagan nonvoylarni ma'muriy va jinoiy jazoga

¹ Samarqand // «Najot», 1917-yil 9-aprel

tortish nazarda tutiladi³.

Mahmudxo‘ja Behbudiy boshchiligida amalga oshirilgan bu tadbir katta ijobiy natija berdi. Uning Samarqand shahrida «Hurriyat» gazetasining samarali tarzda nashr qilinib turishida ham katta ta'siri bo‘ldi. Masalan, 1917-yil 22- sentyabrdagi umumiy majlisda gazetaning 6 oy hisoboti tinglanganda, gazetaning shu muddat ichida 2 ming so‘m zarar ko‘rganligi ma'lum bo‘ladi. Natijada bundan keyin ushbu gazetani to‘xtatish haqidagi masala muhokamaga qo‘yiladi. Biroq Mahmudxo‘ja Behbudiy qanday qiyin bo‘lmasin gazetani to‘xtatish mumkin emasligi haqida alohida ta'kidlaydi. Shundan keyin moddiy yordam olish maqsadidajoylarga o‘z muhbirlarini yuboradi. Gazetani chop etishni davom qildirishga qaror qilinadi⁴. Shuningdek, Mahmudxo‘ja Behbudiy 1917-yil 28-oktyabrdagi Samarqand viloyat qurultoyida Turkiston Ta'sis majlisiga ham saylanadi⁵.

Turkiston musulmonlarining hayotida katta o‘zgarishlarga sabab bo‘lgan hodisa Turkiston musulmonlarining favqulodda IV qurultoyi (1917-yil, 26–29- noyabr) bo‘ldi. Bu qurultoy ishida ham Mahmudxo‘ja Behbudiy bevosita ishtirok etadi. «Ulug‘ Turkiston» gazetasi ushbu anjuman to‘g‘risida quyidagicha yozadi:

«Samarqand zahmatkashlari va ziyoli taraqqiyparvarlari tomonidan ko‘rsatilgan a'zolar ichida Behbudiy ham bor», – edi. Mahmudxo‘ja Behbudiy maqolalari asosan «Najot», «Ulug‘ Turkiston» va «Hurriyat» gazetalariga muntazam berib borilgan:

№	Nashr nomi	Nashr etilgan yil	Nashr etilgan oy sanasi	Matbuotda elon qilingan maqola nomi
1	«Najot»	1917	17-aprel	«Bizga islohot kerak»
2	«Hurriyat»	1917	1-may	«Buxoro voqealari»
3	«Hurriyat»	1917	4-may	«Buxoro voqealari»
4	«Hurriyat»	1917	19-may	«Muxtaram Samarqandliklarga»
5	«Hurriyat»	1917	26-iyun	«Ittifoq kerak»
6	«Hurriyat»	1917	3-iyul	«Markaziy sho‘romizda»
7	«Hurriyat»	1917	3-iyul	«Murojaatnoma»
8	«Hurriyat»	1917	13-iyul	«Xaq olinur, berilmas»
9	«Hurriyat»	1917	28-iyul	«Samarkand milliy ishlar haqida»
10	«Hurriyat»	1917	26-sentyabr	«Ochlik balosi»
11	«Hurriyat»	1917	19-dekabr	«Turkiston muxtoriyati»
12	«Hurriyat»	1917	22-dekabr	«Turkiston muxtoriyati»
13	«Hurriyat»	1917	12-yanvar	«Dav‘at»
14	«Hurriyat»	1917	26-yanvar	«Qozoq qarindoshlarimizga»

Mahmudxo‘ja Behbudiyning yuqorida keltirilgan maqolalari Turkiston o‘lkasida yuzaga kelgan eng asosiy voqea va muammolarni xal etishga qaratilgan edi. Masalan, «Ittifoq kerak», «Murojaatnoma», «Haq olinur berilmas», «Ochlik balosi», «Da'vat» nomli maqolalari musulmonlarga qarata bildirgan e'tiroz va murojaatidan iborat bo'ldi. Ushbu maqolalar mazmunan boy va ko'tarilgan har bir masalani juda chuqur yoritgan.

«Buxoro voqealari» nomli maqolasi «Hurriyat» gazetasining ikki sonidaberilgan. Maqolada yozilishicha Samarqand shahar ijroiya qo'mitasida bo'lib o'tgan 5-aprel majlisida qabul qilgan qaror sabab bo'ldi. Bunda 1917-yil 25-mart kuni Turkiston general-gubernatori Kuropatkinning Samarqandga yuborgan maktubida Buxoro amiri yaqin kunlar ichida keng islohotlar o'tkazar emish, shuning uchun bu yerga borib vaziyat bilan tanishib kelish fikri ilgari surilgan.

Shu munosabat bilan 5 kishi, jumladan, ikki musulmon, ikki yevropalik va bir yahudiy, aniqrog'i musulmonlardan – Mahmudxo‘ja Behbudiy bilan Mulla Haydarbek Abu Sayd o'g'li, yevropaliklardan Chernov bilan S. A. Gertsfeld va yahudiy Isoxarovlar 6–7-aprel kunlari Buxoroda bo'lib, Buxoro amiri huzurida bo'lganligi, amir tomonidan chiqarilgan farmon xususida vakillarning aholi bilan uchrashganliklari va bir qancha voqealar yoritilgan.

«Ittifoq kerak» va «Muhtaram samarqandliklarga» maqolalari esa ulamolar bilan taraqqiyparvar yoshlar o'rtasidagi adovat, parokandalik va ittifoqsizlik munosabatlarning oldini olishga qaratilgandir. Mahmudxo‘ja Behbudiyning «Markaziy sho'romizda» deb ataladigan maqolasi shahar dumalariga bo'ladigan saylov munosabati bilan Toshkentda o'tkazilgan majlis xususida bo'lib, maqolaning nomi Toshkent «Sho'roi Islomiya» jamiyatini markaziy boshqaruv organi ekanligidan dalolat beradi.

Bu maqolaning yozilishiga qaraganda Mahmudxo‘ja Behbudiy bir hafta Toshkent shahrida bo'lib, 19-iyun kuni Toshkent Markaziy «Sho'roi Islomiya» majlisida shahar dumalariga bo'ladigan saylovda musulmonlar va ruslar uchunyagona дума saylovi bo'lishi va saylovda musulmon xotin-qizlarning ham ishtiroketishi masalasini muhokama etishda qatnashishi turtki bo'ldi. Unda muallif musulmonlar bilan ruslar yagona дума uchun saylovda qatnashmasa kuchli burilish yuz berib, oxiri yomon hodisaga olib kelishini ta'kidlaydi. Shuningdek, musulmon xotin-qizlarning saylovda qatnashishlarining ahamiyatini quyidagicha yozadi: Toshkent shahrida 48 ming ruslar va askarlar bor. Bunga nisbatan 44 ming musulmon erkaklar va 39 ming musulmon ayollar yashaydi. Agar saylovda ayollarishtirok qilishmasa, albatta, ruslar saylovda muvaffaqiyatga erishishlari mumkin. Shuning uchun ham Mahmudxo‘ja Behbudiy «Ulamo» jamiyati a'zolarini bumasalaga jiddiyroq munosabatda bo'lishlarini qayta-qayta takrorlaydi. Chunki ulamochilar saylovda musulmon xotin-qizlarni ishtirok etishlariga qarshi chiqib, hatto, ayollarni erkaklarga qo'shilmagan holda alohida saylov uchastkalarini tuzish xususida ham bir fikrga kelmagan edilar. Mahmudxo‘ja Behbudiy

ushbu maqolasidasho‘rodagi ziyolilar «Ulamo» jamiyatiga bir kecha-kunduz muhlat berib, ayollarnishariat asosida saylovda qatnashishlariga qat’iy javob berishlarini talab qilgani, lekinhozirgacha ham javob olinmaganligi to‘g‘risida o‘z fikrlarini yozgan.

Mahmudxo‘ja Behbudiy «Turkiston muxtoriyati» nomli maqolasida Qo‘qon shahrida bo‘lib o‘tgan Turkiston musulmonlarining IV qurultoyida ishtirok etganligiva uning qurultoy ishi natijasidan mamnun ekanligini bildiradi. Muallif unda o‘zining muxtoriyat tarafdori ekanligini qurultoyda ma‘lum qilib, Turkiston muxtoriyatini muborakbod qiladi. Shuningdek, u qurultoyda turli milliy vakillardaniborat uch yuz nafar vakil, jumladan, yevropaliklar hamda boshqa siyosiy kuchlardan vakillar ishtirok etgan bo‘lsa-da, ammo hech bir millat yoki siyosiy kuchTurkiston muxtoriyati e‘lon qilinganligini qarshilik bilan kutib olmaganligiga alohida to‘xtalib o‘tgan⁷. Turkiston jadidlarining otasi Mahmudho‘ja Behbudiy o‘zining «Bizga islohot kerak» maqolasida shunday yozadi: «Turkiston Rusiyaga tobe bo‘lgandan keyin o‘lkada ruslar o‘z qonunlarini joriy etdi. Bu qonun biz musulmonlarga hech narsa bermadi. Chunki mudarris va muftiylarni ruslarning o‘zlari tayinlashardi. Chunonchi, bu lavozimga ilmsiz va xalqiga xiyonat qiladigan nodon kishilarni qo‘yardilar. Natijada, ilmi ulamolarimiz ishsiz qoldi.. Savodsizkishilarni qozi qilib qo‘ydilar. Zolim hukumat biz musulmonlarni nima qilmokda».

Bu fiklari orqali u Rossiyaning mustamlakachilik siyosatini fosh qiladi.

Xulosa qilib aytganda, Mahmudho‘ja Behbudiyning maqolalari Turkistondagi, shu davr voqealarini ochib berishda qimmatli manba hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan ham ma‘rifatparvar jadid Mahmudxo‘ja Behbudiy merosini yetishib kelayotgan avlodga yetkazib berish bugungi kundagi eng asosiy vazifalardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Samarqand // «Najot», 1917-yil 9-aprel.
2. Quriltoy materiallari // «Najot», 1917-yil 21, 23, 28-aprel.
3. Qarornoma // «Hurriyat», 1917-yil 16-iyun.
4. Hurriyatning davomi uchun qaror // «Hurriyat», 1917-yil 26-sentyabr.
5. Samarqand oblastidan uchreditelniy sobraniyaga vakil // «Ulug‘ Turkiston», 1917-yil 18-noyabr.
6. Mahmudxo‘ja Behbudiy. Markaziy sho‘romizda // «Hurriyat», 1917-yil 3- iyul.
7. Mahmudxo‘ja Behbudiy. Turkiston muxtoriyati // «Hurriyat», 1917-yil 19-dekabr.
8. АБДУЛХАЙ, Г. ТУРКИСТОН МАТБУОТИДА ЯНГИ ДАВЛАТ ХУСУСИДАГИ МУНОЗАРЛАР (1918-1924 ЙИЛЛАР). INFOLIB: ИНФОРМАЦИОННО-БИБЛИОТЕЧНЫЙ ВЕСТНИК Учредители: Общество с ограниченной ответственностью с участием иностранного капитала" E-LINE PRESS", (1), 56-60.
9. Urazalievna, A. G., & Fotima, X. (2024). TURKISTON QO‘RBOSHILAR HARAKATI VA ULARNING FAOLIYATI. TA‘LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI, 4(1), 5-10.
10. Urazalievna, A. G., & Aziza, P. (2024). FARG‘ONA VODIYSIDAGI ISTIQLOLCHILIK HARAKATLARI VA UNING TARIXIY AHAMIYATI. IJTIMOIIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI, 4(1), 12-15.
11. Абдулхай, Г. У. (2020). ТУРКИСТОН АССР: ҚАНДАЙ ДАВЛАТ БЎЛИШИ КЕРАК ЭДИ?. ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ, 3(1).
12. Iskandar, O. (2022). OPPORTUNITIES FOR THE DEVELOPMENT OF PLIGRIMAGE TOURISM IN OUR REPUBLIC. CONTEMPORARY ART AND CULTURE, (ISSUE 11), 47-49.